

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)
ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)
ПЕТРИШИН О. В., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)
БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України
БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України
БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України
БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України
ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України
ГЛІБКО С. В., в. о. директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України
ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України
ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України
ЖУРАВЕЛЬ В. А., член-кореспондент НАПрН України
КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України
КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України
КУЗНЕЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
КУЧЕРЯВЕНКО М. П., заступник академіка-секретаря відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України
МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України
НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України
НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
ОРЛЮК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПИЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України
СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України
УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШЕПІТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 1

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ**

Харків
«Право»
2016

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД УНР – найвищ. суд. орган УНР, утворений відповідно до закону Центр. Ради від 2(15) груд. 1917. З часу утворення перебрав на себе функції Правительствующого сенату у справах суд., у справах нагляду над суд. установами й особами суд. відомства на тер. України. Також на нього до скасування всіх особливих судів було покладено функції Гол. військ. суду на тер. України.

Г. с. УНР складався з 3-х департаментів: цив., карного та адм. Члени суду отримали звання ген. суддів та права, передбачені імперським «Учрежденієм судових установлений». Законом від 2(15) груд. 1917 Г. с. УНР було доручено підготувати й подати на затвердження Центр. Раді через ген. секретаря справ суд. свій докладний регламент роботи. До того часу у своїй діяльності Г. с. УНР послуговувався нормами, що регулювали діяльність Правительствующого сенату, та декретами останнього, а з розвитком нац. зак-ва мав керуватися відповідними законами УНР.

Розгляд справи у Г. с. УНР доручався колегією суддів одному із присутніх суддів. Керівник канцелярії та господ. частини також призначався з числа ген. суддів. Від дня проголошення Г. с. УНР про поч. своєї діяльності суд. установи на тер. України мали подавати до Г. с. УНР усі справи, які до того часу передавалися на розгляд Правительствующого сенату.

При Г. с. УНР створювалася Прокуратура Ген. суду. Її керівник призначався керівником Г. с. УНР із числа прокурорів. Прокуратурі було доручено розробити власний регламент роботи та подати його на затвердження ген. секретареві суд. справ.

23 груд. 1917 Центр. Рада ухвалила закон про умови зайняття посад і порядок виборів суддів Ген. та Апеляц. судів. Відповідно до закону посади судді Г. с. УНР та Прокуратури Г. с. УНР могли обійняти особи з вищ. освітою, проте за умови підтримки кандидатури судді 3/5 присутніх членів Центр. Ради він міг і не мати вищ. освіти. Ті, хто бажав обійняти посади судді, мали подавати заяви до Центр. Ради через ген. секретаря суд. справ. Після формування складу суду кандидатури на вакантні місця могли подавати уже за рішенням, ухваленим на заг. зборах членів Г. с. УНР. Із поданих кандидатур Центр. Рада обирала потрібну кількість суддів звичайною більшістю присутніх на засіданні депутатів за процедурою таємного голосування. Перші вибори суддів Г. с. УНР відбулися в Малій раді 2 січ. 1918. Ген. суддями було обрано: М. Пухтинського (отримав 33 голоси з присутніх на голосуванні 34-х членів Ради), П. Ачкасова (31 голос), О. Бутовського (27 голосів), Ф. Попова, М. Радченка (згодом очолив канцелярію та господ. частину Г. с. УНР), О. Хруцького (усі – по 26 голосів), С. Шелухіна (22 голоси) і Г. Шиянова (19 голосів). 2 квіт. 1918 Мала рада провела дод. вибори членів Г. с. УНР. Із 30 кандидатів ген. суддями було обрано: П. Яценка, М. Василенка, К. Товкача, А. Марголіна та М. Чернявського. До складу Г. с. УНР, крім ген. секретарів, входили писарі та їхні помічники, суд. виконавці, реєстратор, скарбник та архіваріус.

За Конституцією УНР від 29 квіт. 1918 Ген. суд мав бути найвищ. судом д-ви, члени якого обиралися парламентом терміном на 5 років. При цьому Г. с.

УНР не міг бути судом першої та другої інстанції та виконував функції найвищ. касац. інстанції. Відповідно до закону від 8 лип. 1918 гетьман П. Скоропадський реорганізував Г. с. УНР у Держ. сенат.

Лит.: Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. К., 1996–1997; Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. К., 1997.

О. Л. Копиленко.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ УРЯД – орган найвищ. викон., розпорядчої та суд. влади в Гетьманщині (1648–1783). Його повноваження поширювалися на всю тер. вільної України. Формальним джерелом цих повноважень була воля всього Війська Запороз. – Ген. козац. ради, яка обирала гетьмана, ген. старшину й Г. у. Проте згодом ці повноваження фактично перебрала на себе рада старшин. Рада ген. старшини на чолі з гетьманом виконувала роль Г. у. До його складу, крім гетьмана як глави д-ви, верх. головнокомандувача і вищ. судді, входили: ген. писар, (відав гетьман. канцелярією і зовн. зносинами); ген. підскарбій (відав держ. скарбницею, фін. справами й податками); ген. суддя (1–2) (відав суд.-адм. справами, був вищ. апеляц. інстанцією щодо полк. і сотен. судів); ген. обозний, ген. осавул (1–2), ген. хорунжий (відали військ. справами, відповідали за боєздатність збройних сил, їх матеріальне забезпечення). Ген. обозний був першим державцем після гетьмана, відав організацією війська, артилерією, буд-вом фортифікаційних споруд, призначався наказним гетьманом. Ген. бунчужний був гол. охоронцем знаків влади гетьмана, виконував церемоніальні, іноді – дип. функції. Місцем знаходження Г. у. стала резиденція гетьмана в Чигирині, згодом – у Батурині.

Після 1654 Б. Хмельницький став сам призначати деяких ген. старшин. Проте надалі Ген. козац. рада продовжувала користуватись своїм правом обрання (затвердження) членів Г. у. Так, на Переяслав. раді (1659) було обрано 2-х ген. суддів, 2-х ген. писарів, ген. осавула; на Глухівській (1669) – ген. суддею було обрано І. Самойловича, перебрано ген. осавула, хорунжого і бунчужного; Коломацька рада 1687 обрала гетьманом І. Мазепу, затвердила зміни в Г. у. Козаки на заг. радах неодноразово використовували своє право зміни гетьмана – Ю. Хмельницького, І. Виговського, С. Павлюка, М. Ханенка, П. Дорошенка, І. Самойловича. Однак Глухівські статті (1669) вже забороняли козакам змінювати гетьмана (ст. 20).

Наступ царського уряду на суверенітет України призвів до звуження та блокування повноважень її вищ. органів влади і управління. Створення Малорос. колегії (1722) поставило під її повний контроль повноваження і дії гетьмана й Г. у., а з 1724 Малорос. колегія фактично стає вищ. адміністрацією в Лівобереж. Україні. За Петра I була реорганізована й Ген. військ. канцелярія, призначалися 2 ген. підскарбії (укр. і рос.). За гетьманування Д. Апостола (1727–34) повноваження Г. у. було значною мірою відновлено, після його смерті замість гетьмана було введено Правління гетьман. уряду (із 3-х рос. і 3-х укр. урядовців). З обранням останнього гетьмана К. Розумовського (1750–64) повноваження Г. у. поновлювались, але з утворенням 1764 Другої Малорос.

колегії (з 4-х укр. старшин і 4-х рос. урядовців) повноваження Г. у. стали формальними. З ліквідацією Малорос. колегії (1786) Г. у. як адм. орган перестав існувати.

Лит.: Полное собрание законов Российской империи, т. 1: С 1649 по 1675. СПб., 1830; Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII початку XVIII ст. К., 1959; Грушевський М. С. Історія України-Руси, т. 9, кн. 1–2. К., 1996; Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дп., 2007; Журавель М. В. Генеральний уряд як інститут державного управління Гетьманщини другої половини XVII – середини XVIII ст. Історико-правове дослідження. О., 2012.

В. М. Єрмолаєв.

ГЕНРІХОВІ АРТІКУЛИ, Генріхові статті – статті польс. сейму 1573, які визначали умови для зайняття королів. престолу Речі Посполитої франц. принцем Генріхом Валуа та накладали обмеження на реалізацію королів. влади. Разом із *Racta conventa* (виб. капітуляціями) Г. а. становили основу конституції Речі Посполитої й утвердили принцип виборності монарха.

Г. а. були створені в результаті тривалої б-би за королів. престол Речі Посполитої, що мала місце після смерті у 1572 короля Сигізмунда II Августа, останнього представника королів. династії Ягеллонів. По смерті Сигізмунда II, який був бездітним та не встиг призначити наступника, на зайняття польс. королів. престолу починають претендувати іноз. монархи. Найпершими претендентами на зайняття вакант-

ного польс. престолу виявились австрійс. імператор та моск. цар, невдовзі на зайняття престолу також була запропонована кандидатура швед. короля та франц. принца Генріха Анжуйського.

Найбільш запекла б-ба за польс. престол точилась між ерцгерцогом Ернестом, сином та ставлеником австрійс. імп. Максиміліана II, та Генріхом Анжуйським, братом франц. монарха Карла IX, кандидатуру якого висунула його мати Катерина Медічі. Інтереси Генріха Анжуйського в Речі Посполитій представляв делегований Катериною Медічі валенсійський єпископ Жак де Монлюк. Незважаючи на складну політ. ситуацію, зумовлену реліг. розколом та поширенням ідей реформації в Речі Посполитій, звістками про криваву розправу над гугенотами у Франції, Монлюку вдалося схилити на свій бік литов. та рус. представників у сеймі.

Підготовка до обрання нового короля Речі Посполитої передбачала скликання конвокаційного сейму, на якому мали бути визначені умови та порядок обрання монарха. Конвокаційний сейм 1573 виявив гострі соц. суперечності всередині Речі Посполитої, які стосувались насамперед збереження прав та інтересів литов. землевласників та питань віросповідання. Питання віротерпимості, припинення ворожнечі між католиками та протестантами мало бути вирішене до обрання нового короля. Завершення роботи конвокаційного сейму супроводжувалось прийняттям політ. хартії. Варшавська конфедерація від 28 січ. 1573 закріпила положення щодо збереження тер. єдності Речі Посполитої та віротерпимості.

Подальша політ. б-ба вимагала встановлення дод. гарантій із боку претендентів на зайняття королів. престолу. Під тиском з боку дисидентів (некатоликів) була започаткована розробка статей для обмеження влади майб. короля та забезпечення реліг. свободи.

Док-т, який передбачав реформування польс. зак-ва з питання верх. влади, відомий нам як Г. а., побачив світ 1 трав. 1573. Відтепер король позбавлявся права на призначення свого наступника особисто, через вибори чи будь-яким ін. шляхом, гарантувалось вільне та непопуще право обрання короля по смерті правителя.

Законод. влада мала бути зосереджена в сеймах, які король мав скликати не рідше ніж один раз на два роки, а за потреби й частіше. Рішення сейму приймались лише за згоди всієї шляхти. Будь-який депутат міг скористатись правом вільного вето (лат. *liberum veto*), тобто унеможливити ухвалення рішення, навіть якщо за нього проголосують усі ін. депутати. Король зберігав за собою право вирішального голосу лише у разі виникнення між сенаторами нездоланих суперечок, при цьому він мав прагнути консенсусу.

Викон. та суд. влада короля суттєво обмежувалась. Король не міг без згоди сенаторів мати зносини з іноз. д-вами, встановлювати податки, мита, монополії або формувати війська. Посполите рушіння могло бути скликане сеймом на строк не більше двох тижнів, після чого кожен шляхтич мав право повернутися додому. Король був зобов'язаний давати чверть доходів від королів. земель на утримання постійного війська.

Окр. застереження в Г. а. стосувались участі шляхти в іноз. військ. походах. Королю заборонялось проханнями, грошима чи будь-яким ін. чином схилити шляхту до виступу за межі д-ви. Іноз. військ. походи потребували особливих повноважень від сейму, а також вільної згоди самих шляхтичів, які мали отримувати за це жалування.

У мирний час король Речі Посполитої мав знаходитись під опікою 16 виб. сенаторів, чотири з яких (єпископ, воєвода та два каштеляни) завжди мали перебувати з королів. особою, а потім звітували про свою діяльність на найближчому сеймі.

Крім обмежень королів. влади, Г. а. мали гарантувати дотримання королем положень Варшавської конфедерації щодо віротерпимості та підтримання реліг. миру. Завершувались Г. а. клятвою від імені майб. монарха, яка передбачала у разі порушення їх вимог оголошення всіх жителів Речі Посполитої вільними від належного послууху та вірності королю. Шляхта здобувала право на повстання проти короля у разі порушення ним привілеїв шляхти.

Лит.: Трачевский А. Польское бескорольевье по прекращении династии Ягеллонов. М., 1869; Бондаренко К. Генрих III, король Украины // Профиль, 2011, № 18(37).

Є. О. Васильєв.

ГЕТЬМАН (від польс. *hetman*, нім. *Haupmann* – воєначальник, отаман, ватажок) – в Україні в 16–17 ст. ватажок козац. війська; у 17–18 ст. – правитель України та головнокомандувач козац. війська. Першими козац. Г. були В. Светольдович, П. Лянцкоронський, О. Дашкевич (Дашкович), Б. Претвич (Претвич),